

Богдан Матюшко

МАТЮШКО Богдан Костянтинович – кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сфера наукових інтересів – історія української філософії.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ Є.В. ДЕ РОБЕРТІ: БІЛЯ ВИТОКІВ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ

Стаття присвячена висвітленню окремих історико-філософських та філософсько-наукових поглядів російського філософа-позитивіста і соціолога другої половини XIX – початку XX ст. Євгена Валентиновича де Роберті (1843 – 1915) на розвиток знань людини про дійсність, що виступають джерелом ідей еволюційної епістемології XX століття.

Ключові слова: наука, метафізика, матеріалізм, ідеалізм, сенсуалізм, натурфілософія, позитивізм, біологія, соціологія, еволюційна епістемологія.

Осмислення історико-філософського процесу на теренах України традиційно відбувається навколо тих питань, які для нашої думки вважаються своєрідними візитівками, з ухилом на антропоцентризм, філософію серця, суспільно-політичні питання тощо. Звичайно, відповіді на них становлять особливості української філософії, але не варто забувати, що від давньоруських і ренесансних часів далеко не останнє місце у діяльності мислителів, представників українського та інших народів нашої країни посідала наука. Досить згадати різноманітні навчальні курси у вищих закладах освіти, відгуки на новітні досягнення європейських науковців і філософів. Зрештою, кількасотлітній паралельний розвиток і діалог української філософської культури з російською, який не обходився без постановки і вирішення проблем метафізики, діалектики, гносеології, натурфілософії, інших провідних галузей філософського знання, свідчить про те, що зводити її до набору найвідоміших представників, наприклад, Григорія Сковороди, Памфіла Юркевича, письменників-філософів, політичних та громадських діячів, ідеологів різних суспільних вчень, які розробляли названі вище питання, є невиправданим спрощенням.

У зв'язку з цим закономірно постає проблема повноцінності участі мислителів-українців і виходців з України щонайменше у загально-

© Б. К. Матюшко, 2013

європейському процесі історичного ходу філософії. Тим більше, що, незважаючи на відомі події, вони були знайомі з найновішими ідейними знахідками одне одного і їхніх європейських і американських побратимів у праці на філософській ниві, а за останні півтора-два століття наша країна дала світові загальноновизнаних вчених у найрізноманітніших галузях знань.

Тому варто звернути увагу на ті філософські вчення, школи і течії, які вбачають за взірць саме науку, особливо природознавство. Мова йде про позитивізм, який, виникнувши у ХІХ столітті, не лише пройшов цікавий і показовий шлях розвитку, а й продовжує справляти відчутний вплив на дійсність сьогодення. Чи можемо ми стверджувати, що тоді, наприклад, коли за установками Огюста Конта і його однодумців ідеал знання являв собою систему наук про природу, а за Ріхардом Авенаріусом і Ернстом Махом - відповідний нашому чіткому сприйманню світ дійсності, окремі мислителі-позитивісти підходили, серед іншого, до оформлення вчення про поступальний розвиток саме наукових знань? Адже сам основоположник досліджуваної течії у знаменитому «законі трьох стадій» чітко намітив відповідну програму. Цілком уточнимо нашу проблему, якій і присвячена дана стаття: якщо вважати еволюційну епістемологію у сучасному позитивізмі, його вже четвертої хвилі, твором ХХ століття, то чи не знайдемо ми її витоків у спадщині представників перших двох хвиль?

Додатковою підставою звернення до обраної теми є той факт, що цьогоріч виповнилося 170 років, як у селі Козацьке на Поділлі народився Євген Валентинович де Роберті де Кастро де ла Серда (1843 – 1915) – нащадок шляхетних родів Франції та Іспанії, якому судилася не лише трагічна доля – мислитель загинув у Росії від рук грабіжників його маєтку, а й честь стати одним з найвідоміших соціологів Європи. До його творчості звертаються як автори класичних робіт з історії філософії на теренах Російської імперії, так і науковці наших днів. Що стосується перших, то, на жаль, у їхніх працях ми знаходимо переважно побіжні, іноді суворо критичні згадки по Євгена де Роберті. Очевидно, це зумовлене тим, що вчений підкреслював свою належність перш за все до позитивістів і соціологів, а не філософів, які представляють понад двотисячолітню традицію думки. Наприклад, Ернест Леопольдович Радлов відзначає, що «першими про позитивізм стали згадувати критик (тут і далі – курсив в оригіналі. – Б.М.) В.Майков (у 1845 р.) та В.Мілютін (у 1847 р.), потім про нього стали говорити Ватсон, Писарев, Лавров, Михайловський, Вирубов і, головним чином, де Роберті» [6, с. 113]. Радлов написав саме «Нарис» історії російської філософії, тому лаконічність виглядає закономірною,

але разом з тим трохи нижче цей дослідник дає цінну вказівку щодо нашої теми: «досить талановитий, хоча й поверхневий виклад головних моментів історії думки дав Герцен у своїх «Листах про вивчення природи». Пізніше – де Роберті й М.Філіпов» [6, с. 146]. Репліка одного з видатних істориків української і російської філософської думки, оригінального феноменолога, протоієрея Василя Васильовича Зеньковського є, очевидно, справжнім вироком щодо не філософічності, з його погляду, значної частини учнів Конта: «після Лесевича варто було би зупинитися на російських правовірних контристах на зразок Вирубова, на побудовах де Роберті, Полетики, але все це по-філософськи настільки слабке, що ми не будемо затримуватися на їх викладі» [4, с. 690]. Інший феноменолог та мислитель російської еміграції, Микола Онуфрійович Лоський, обмежився двома короткими реченнями: «Григорій Миколайович Вирубов (1843 – 1913) та Євген Валентинович де Роберті (1843 – 1915) також були позитивістами й писали головним чином французькою мовою. Більшу частину життя вони провели у Франції» [5, с. 84].

В останні десятиліття ми можемо відзначити і привітати зростання інтересу науковців до спадщини досліджуваного філософа. Так, Ігор Анатолійович Голосенко у своїй статті про нього не лише наводить ряд цікавих фактів про ідейний і життєвий шлях Євгена Валентиновича, а й намічає напрямком дослідження його поглядів не тільки в іпостасі соціолога, але й філософа науки. Саме тут відзначено таку методологічну установку, що «психологічні феномени мають пояснюватися через біологічні та соціальні фактори» [1, с. 104]. Юсуф Семалі та Борис Львович Рубанов продовжують думку професора Голосенка і доповнюють її серед іншого наголосом на тому, що Роберті «зробив спробу поєднання біологічного і соціального дослідження у вигляді біосоціальної гіпотези» [7, с. 113], тобто, подібно до психофізики Маха, намагався створити інтегральну науку про явища природної і суспільної дійсності. Визначний дослідник історії російської філософії Борис Володимирович Ємельянов звертає увагу на той факт, що, оскільки книги де Роберті «Соціологія» і «Минуле філософії» в Росії були заборонені, «де Роберті починаючи від 1887 р. почав видавати їх у Парижі французькою мовою. Всього було видано одинадцять книг, які досі не перекладені російською» [3, с. 171]. Щодо окреслення характеру еволюційної епістемології, співставити з якою погляди Євгена де Роберті є цілковита можливість, доцільно звернутися до статті американських науковців Майкла Бреді та Вільяма Гармса в електронній «Стенфордській енциклопедії філософії». Вони, як автори ряду книг і статей з цієї галузі знання, відзначають, що традиційний, до дарвінівський під-

хід в епістемології може бути позначений (в оригіналі «маркований») як трансцендентне, в той час коли після Дарвінової революції в науці «еволюційна епістемологія – це спроба відповісти на питання теорії пізнання з еволюційної точки зору» [8], іншими словами, згідно з цією точкою зору, пізнавальні здібності людини переходять на якісно вищі рівні розвитку разом із самою людиною. Таким чином, названі праці слугують основою для нашого дослідження витоків еволюційної епістемології в історії філософії науки Євгена де Роберті.

Мислитель видав значну кількість статей і книг, присвячених теорії пізнання, політичній економії, соціології. Провідним джерелом нашої наукової розвідки виступає його основна історико-філософська праця – книга «Минуле філософії. Спроба соціологічного дослідження загальних законів розвитку філософської думки». Спершу вона вийшла в 1880 році як двотомник, а через рік її автор підготував «загальнодоступне видання в одному томі» [2], яким ми і скористаємося.

Книга складається з наступних трьох частин: «Історичні дані», «Висновки» та «Філософія минулого і генезис філософії наук». Уже така постановка питання, а Євген де Роберті окрім цього дає план-проспект кожного розділу свого твору за параграфами, свідчить про те, що його автор по суті справи звертається до основних питань наукової теорії пізнання або епістемології. Мова йде про будову, функціонування і розвиток наукового знання. Перш за все констатується неспроможність філософів об'єктивно оцінити історичний шлях і наявні здобутки філософії, оскільки вони за визначенням є зацікавленими особами. Це і стало причиною неможливості адекватного осмислення минулого філософії: «вивчення минулої долі філософії стало на хибний шлях ще й тому, що потрапило до рук не істориків або соціологів, а самих філософів, засновників шкіл або завзятих ревнителів чужих систем. Філософи не могли уникнути великої помилки, яка полягає в тому, що про думки своїх попередників вони судили з точки зору власних теоретичних положень» [2, с. 3]. Вихід полягає у виборі правильної теоретико-методологічної основи історико-філософських досліджень, якою виступає оформлена Огюстом Контом за зразком природознавства наука про суспільство – соціологія. Ми вже казали, що еволюційна епістемологія, як і загалом еволюційне вчення містяться у сформульованому основоположником позитивізму законі трьох стадій розвитку людських знань про світ: теологічної (релігійної), метафізичної (філософської) та позитивної (наукової). Але навіть цей закон виявляється недостатнім для створення осмислення минулого і створення цілком відповідної щодо спостережуваної, феноменальної дійсності філософії науки. «Один закон, – говорить де Роберті, – ще не становить науки і не визначає її методу;

тому природно, що позитивізм не міг ані сам скільки-небудь задовільно розробити історію філософії, ані завадити іншим школам як і раніше заповнювати цей відділ знання довільними й чисто суб'єктивними міркуваннями» [2, с. 4]. Оскільки методологія наукового пізнання станом на кінець XIX століття в цілому відповідала класичній науці в межах механістичної, термодинамічної і електродинамічної картини світу, а окремі природничі науки розвивалися таким чином, що готували ґрунт для відкриттів Маса Планка і Альберта Ейнштейна, тобто до створення квантово-релятивістичної картини світу і не могли бути належним чином інтегрованими в цілісне коло, в розпорядженні природознавців і філософів можуть бути лише окремі фрагменти майбутньої системи: «... філософія наук належить майбутньому; наш час може мати лише науково-філософські системи. Кожна епоха має своє або свої світорозуміння, і наша епоха не може визначити суму знань, які випали на її долю. Але ця сума ще недостатня для заснування на ній філософії наук, для підбиття підсумків, в яких не було б пропущено жодної великої або суттєво важливої складової» [2, с. 7]. До цього можна додати такий загальновідомий історико-філософський факт, що поява другої і третьої хвиль позитивізму зумовлена саме потребою осмислення дійсності, даних у квантово-релятивістичній картині світу. Так, емпіріокритики і махісти ведуть мову про науковість досвіду в найширшому розумінні цього слова, а логічні позитивісти – про відповідність або невідповідність канонам науковості наших висловлювань про дійсність. Зрештою, висловлювання – одна з найважливіший складових відомого «життєвого ряду» Авенаріуса і його учнів.

Переходячи до осмислення історії філософії і науки, де Роберті наголошує, що в контексті позитивної науки всі дотеперішні філософські вчення є гіпотетичними: «в усьому минулому людства ми зустрічаємо один спосіб розуміння або пояснення світу. За відсутності позитивних знань про природу і всі її явища, були можливі лише гіпотетичні розв'язання завдань, які стосуються цього» [2, с. 17 – 18]. Водночас дане міркування ставить питання натурфілософської, метафізичної, гносеологічної та іншої, загалом філософської проблематики природничих наук. Оглядаючи шлях філософії і науки від часів їх зародження до сьогодення, Євген де Роберті виділяє три типи філософських, за його термінологією, запозиченою у Конта, метафізичних вчень. До них належать матеріалізм, ідеалізм і сенсуалізм як найважливіші спроби гіпотетичного пояснення світу, яке з плином часу доходить до своєї неспроможності, а в майбутньому має поступитися місцем повноцінній філософії науки.

Матеріалізм є найдавнішим, оскільки його змістом виступають «наші уявлення про природу, людину і їх взаємне відношення» [2, с.8],

які виникли за відсутності жодної оформленої точної науки та позитивного методу. Тому від Іонійської школи і до Людвіга Фюєрбаха, до сьогодення матеріалізм виступає одним з найвпливовіших типів метафізики, і його історія цілком підтверджує висновок про те, що «гіпотеза становить необхідну властивість всякої філософії минулого» [2, с. 18]. Розвиток матеріалізму пов'язаний з іменами Левкіпа, Демокріта, учнів Аристотеля, Дікеарха, Аристоксена, Стратона Лампсакійського, Миколая Отрекурського, Людовіка Вівеса, П'єтро Помпонаці, Джордано Бруно, П'єра Гассенді, Томаса Гоббса.

Що стосується ідеалізму, витoki якого сягають філософії Сократа, де Роберті зауважує, що його представники у поясненні світу, явищ природи, життя людини і суспільства, користуються однаковим методом з матеріалістами, хіба що «вхопившись за інший кінець ланцюга явищ, ... ідеалізм... уже на перших сходинках свого розвитку замикається в тісний світ особистих і суспільних уявлень і протягом усієї своєї історії не виходить більше з цього порочного кола» [2, с.24]. У стародавності ідеалізм має «три гучних імені» – Сократ, Платон, Аристотель, співставлений російським мислителем з Френсісом Беконом та Огюстом Контом [2, с. 27]. У пізніші часи яскравий слід в історії ідеалізму лишили Венедикт Спіноза, Рене Декарт, Готфрід Ляйбніц, Джордж Берклі, Імануїл Кант, «а Фіхте, Шлеєрмахер, Гегель, Шеллінг, Шопенгауер стали живим і знаменним свідченням сили цього світогляду і в наш час» [2, с. 38].

Особливе значення мають представники моністичного напрямку, оскільки вони ведуть мову про світ як ціле, «монізм, або гіпотетична єдність світу, становить спільне, родове надбання будь-якої філософії, яка надолужує прогалини нашого знання припущеннями, які охоплюють усю суму явищ та вже через це одне з необхідністю обертаються в галузі таких абстрагувань, які прямо та безпосередньо не зводяться до визначених чуттєвих елементів, отже, не перевіряються ними» [2, с. 41]. Це ніщо інше, як постановка проблеми верифікації знань і водночас визнання неможливості верифікації найбільш загальних наукових положень. Як відомо, саме з цієї причини природознавство і філософія отримують спільну, збіжну частину свого об'єкту, оскільки відповіді, наприклад, на питання про виникнення Всесвіту, життя, походження людини та багато інших є типовими натурфілософськими гіпотезами.

Найбільшим, геніальним ідеалістом де Роберті вважає Канта, «вірність якого науковому методу, поки йдеться про окремі питання, не підлягає сумніву» [2, с. 51]. Разом з тим саме основоположник німецької класичної філософії завдяки своєму критичному дослідженню можливостей і меж пізнання, яке супроводжувалося спробою уникну-

ти скептицизму, став «великим руйнівником метафізики», але знищення матеріалістичного абсолюту, відомої «речі в собі» – «це обопільно вигострена зброя: будь-який удар, завданий реальності матеріального абсолюту, вражає з однаковою силою і реальність абсолюту ідеально-го» [2, с. 52].

Оскільки шлях наукового знання, зрештою, утвердження науки пролягає через подолання метафізики як неадекватного пояснення світу, тому «релігійні вірування і метафізичні системи (їх можна назвати, без будь-якої помилки, також віруваннями), одночасно були і вкрай важливим результатом, і необхідним рушієм соціологічної революції» [2, с. 55]. Таким чином, ставлячи розвиток науки в залежність від досягненням цілим людством більш високого рівня, де Роберті виходить на пряму постановку питання про еволюційно-епістемологічне вчення.

Місце сенсуалізму як третього історичного типу метафізики визначається його посередницьким характером між тими наявними її протилежними напрямками – матеріалізмом та ідеалізмом, які в свою чергу покликані відповісти на питання наук про природу та суспільство. Звідси «третьій групі відповідає світ органічних або біологічних явищ, який становить перехід від космології до соціології, від порядку зовнішнього світу до порядку людства» [2, с. 80]. Саме сенсуалізм вивчає явища, які доповнюють і завершують картину світу, і ряд типів метафізики: матеріалізм, сенсуалізм, ідеалізм, може бути виражений в інших термінах: «механізм (фізико-хімізм), біологізм (біо-психізм), психологізм (чистий психізм)» [2, с. 81]. Порівняно з матеріалізмом та ідеалізмом, він визначається як «філософське вчення, що приписує походження ідей дії відчуттів, пояснює всі психологічні процеси зовнішньою, матеріальною чуттєвістю...» [2, с. 82]. Засновниками сенсуалізму виступають софісти, Епікур, а в добу Нового часу його розробляють Френсіс Бекон, Джон Локк та Девід Юм. З останніми двома мислителями пов'язується розквіт цього різновиду метафізики. Юм і Кант мають для виникнення філософії науки те значення, що вони «лише виявили неспроможність минулих гіпотез і запропонували будувати їх на нових основах; але вони не скасували гіпотетичної філософії, а навпаки, прагнули відновити її та вдосконалити. Вони продовжили роботу, почату ще стародавніми скептиками та сенсуалістами» [2, с. 165].

Виступаючи в ролі обмежених спроб світорозуміння, пояснення різноманітних явищ дійсності, всі три історичні типи метафізики існують як у чистому вигляді, так і в поєднаннях, тобто у вигляді мішаних філософських систем. Але паралельно з їх виникненням і розвитком відбувалося нагромадження і щораз більша систематизація позитив-

них наукових знань. Враховуючи це, Євген де Роберті висловлює думку, яку ми можемо назвати формулою переходу від минулої філософії до філософії науки майбутнього: «позитивні та спеціальні поняття, запозичені з окремих галузей знання, помалу витісняють собою загальні й абстрактні основи, які не мають прямого відношення до даних досвіду» [2, с. 215].

Таким чином, усі наявні філософські вчення виявилися неспроможними представити світ у відповідності до нього самого. Причиною цього був незавершений, неоформлений, або, за словами де Роберті, «невстановлений» характер абстрактних наук. Виступаючи найвищим узагальненням явищ дійсності, філософія науки майбутнього повинна будуватися наступним чином. Після встановлення абстрактних наук, вони сформулюють свої найбільш загальні ідеї, і обидва нашарування теоретичної думки – спеціальне знання і філософія спеціального знання стануть природним ґрунтом, на якому міцно вкорениться філософське узагальнення [2, с. 474].

Існуючий позитивізм, за словами де Роберті, «вже не філософія в минулому і звичайному розумінні цього слова; але він ще й не філософія наук, бо в протилежному разі поряд з ним не могли існувати інші науково-філософські системи» [2, с. 481]. Він покликаний лише підготувати ґрунт для майбутньої філософії наук: шляхом примноження наявного наукового матеріалу, зокрема в галузі біології, соціології та психології та встановлення й розробки повного ряду філософій абстрактних наук «наблизити час, коли від теперішнього світорозуміння можна буде перейти до повного і чіткого споглядання загального зв'язку або єдності всіх явищ» [2, с. 482]. Ці міркування свідчать, що автор «Минулого філософії» підійшов до побудови генетико-контруктивної схеми наукової картини світу, запропонованої у другій половині ХХ ст. відомим білорусько-російським ученим В'ячеславом Стьопіним, в якій одночасно враховуються різноманітні ступені узагальнення фактів дійсності та ускладнення окремих форм наукового знання.

У свою чергу філософія науки майбутнього повинна відмовитися від понять, які не мають відповідників у явищах дійсності. Де Роберті виступає з запереченням наукового характеру філософської гіпотези як форми знання з тієї причини, що вона не підлягає верифікації: «основна риса останньої, як ми знаємо, полягає в її непереверюваності: цією корінною властивістю вона й відрізняється від гіпотези наукової» [2, с. 496].

Звичайно, рамки статті задають відомі обмеження у розкритті обраної нами теми. Тим не менше, вищевикладені розвідки дають можливість зробити наступний висновок: на основі ідей класичного

позитивізму, перш за все Огюста Конта, осмислених з точки зору їх відповідності розвитку природознавства другої половини XIX ст., Євген Валентинович де Роберті не лише окреслив шляхи розвитку даної філософської течії, але й висловив ряд положень, які, в разі уточнення їх формулювання, представляють пряму залежність характеру постановки питань про будову, функціонування і розвиток наукового знання від рівня розвитку людини і суспільства, посприяють кращому розумінню змін одних панівних в окремо взятий час історичних форм світогляду на інші, тобто виступлять у ролі одного з еволюційно-епістемологічних вчень, властивих XX – початку XXI століттям.

Даний висновок, особливо з точки зору передбачених ним окремих питань, визначає і перспективи подальших досліджень з відповідної теми.

Література

1. *Голосенко И.А.* Евгений Де Роберти: интеллектуальный профиль / Игорь Анатольевич Голосенко // Социологические исследования. – 2001. – № 2. – С. 99 – 107.
2. *Де Роберти Е.В.* Прошедшее философии. Опыт социологического исследования общих законов развития философской мысли. Общедоступное издание в одном томе / Евгений Валентинович де Роберти. – М.: Типография В.В. Исленьева, 1887. – XVI,503, CXXXVIII с.
3. *Емельянов Б.В.* Русский позитивизм XIX века / Борис Владимирович Емельянов // Известия Уральского государственного университета имени А.М. Горького. – 2010. – № 2 (77). – С. 163 – 177.
4. *Зеньковский В.В.* История русской философии / Василий Васильевич Зеньковский. – Харьков: Фолио; М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 896 с. – (Серия «Антология мысли»).
5. *Лосский Н.О.* История русской философии / Н.О. Лосский. – М.: Академический Проект, 2007. – 551 с. – 551 с. – («Концепции»).
6. *Радлов Э.Л.* Очерк истории русской философии / Эрнст Леопольдович Радлов // Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г. Очерки истории русской философии / Сост., вступ. ст., примеч. Б.В. Емельянова, К.Н.Любутина. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 592 с.
7. *Семали Ю., Рубанов Б.Л.* Штрихи к биографии и социологической доктрине Е.В. де Роберти / Юсуф Семали, Борис Львович Рубанов // Социологические исследования. – 2006. – № 8. – С. 139 – 148.
8. *Bradie M., Harms W.* Evolutionary epistemology / Michael Bradie, William Harms // The Stanford Encyclopedia of Philosophy [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://plato.stanford.edu/entries/epistemology-evolutionary>.

Матюшко Б.К.

**ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ НАУКИ Е.В. ДЕ РОБЕРТИ: ВОЗЛЕ
ИСТОКОВ ЭВОЛЮЦИОННОЙ ЭПИСТЕМОЛОГИИ**

Статья посвящена рассмотрению отдельных историко-философских и философско-научных взглядов русского философа-позитивиста и социолога второй половины XIX – начала XX в. Евгения Валентиновича де Роберти (1843-1915) на развитие знаний человека о действительности, которые есть источником идей эволюционной эпистеологии XX века.

Ключевые слова: наука, метафизика, материализм, идеализм, сенсуализм, натурфилософия, позитивизм, биология, социология, эволюционная эпистеология.

Matyushko B.K.

**HISTORY OF PHILOSOPHY OF SCIENCE EV ROBERT DE:
NEAR SOURCES EVOLUTIONARY EPISTEMOLOGY**

This article devoted to lighting of some historical-philosophical and philosophical-scientific views of native of Ukraine Russian positivistic philosopher and sociologist second half of XIX – beginning of XX century Evgeniy Valentinovich de Roberti (1843 – 1915) to development of the human knowledge about reality that comes forward the sources of ideas of evolutionary epistemology of XIX century.

Key words: science, methaphisics, materialism, idealism, sensftionalism, natural philosophy, positivism, biology, sociology, evolutionary epistemology.

Надійшла до редакції 21.10.2013 р.